

Z historiografii badań stosunków międzynarodowych w Polsce. Ad Memoriam Profesora Bogusława Mrozka

Edward Haliżak

Uniwersytet Warszawski

Celem artykułu jest omówienie dorobku naukowego i organizacyjnego Profesora Bogusława Mrozka (1930–2020), pioniera badań nad Indiami i regionem Azji Południowej w Polsce. Przypomnieć należy także, że był on współzałożycielem i pierwszym dyrektorem w latach 1976–1977 Instytutu Stosunków Międzynarodowych. Właściwa ocena osiągnięć każdego badacza nie sprowadza się tylko do konwencjonalnego zestawienia jego dorobku naukowego, ale wymaga przede wszystkim ukazania historycznego kontekstu jego tworzenia. To nie tylko polityczno-ideologiczne uwarunkowania, ale i stan dyskursu naukowego w danym okresie. Mając to na uwadze, w artykule zostanie podjęta najpierw próba identyfikacji stanu badań stosunków międzynarodowych w Polsce w latach 1957–1977, a następnie naukowa aktywność Profesora Mrozka.

Słowa kluczowe: nauka o stosunkach międzynarodowych, historiografia, państwa rozwijające się, Indie, Pakistan, Azja Południowa, Bogusław Mrozek, Remigiusz Bierzanek.

Wstęp

Ponad dwie dekady temu amerykański badacz Miles Kahler wyraził opinię, iż „historia badań stosunków międzynarodowych oddziałuje na przyszły ich kształt w przyszłości”¹. Była ona wyrazem rosnącego wtedy przekonania o potrzebie rozwijania historiografii danej dyscypliny, która jest funkcją tradycji, tj. tego, jak kształtowała się jej teoretyczno-metodologiczna tożsamość oraz epistemiczna wspólnota badaczy z nią się identyfikująca. Tę prawidłowość ujął adekwatnie brytyjski badacz Duncan Bell, pisząc: „Badacze rutynowo opowiadają sobie nawzajem w swoim środowisku historię na temat powstania ich dyscypliny, tego, jak ona ewoluowała w czasie i jak oni się do tego odnosili. Są to konstytuujące daną dyscyplinę idee i mity, które ją legitymizują,

---

Edward Haliżak – profesor doktor habilitowany, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski.

¹ Miles Kahler, „Inventing International Relations: International Relations Theory after 1945”, w: *New Thinking in International Relations Theory*, red. Michael W. Doyle, G. John Ikenberry (Oxford: Westview Press, 1997), 21.

oraz – co jest równie ważne – porządkują realizujący się w jej ramach postęp naukowy. Dyskurs, o którym mowa, kształtuje tożsamość dyscypliny i delimitację jej obszaru i granic. To wszystko razem wzięte sprzyja formowaniu się dyscyplinarnej świadomości badaczy jako epistemicznej wspólnoty”².

Mając powyższe na uwadze, w artykule zostaną omówione następujące kwestie. Po pierwsze, ukazana zostanie sylwetka Profesora Mrozka, tj. przebieg jego kariery naukowej i organizacyjnej w historycznym kontekście. Po drugie, oceniony zostanie stan badań stosunków międzynarodowych w PRL w okresie od zakończenia drugiej wojny światowej do połowy lat 70. XX w. Po trzecie, zaprezentowany zostanie dorobek naukowy Profesora Mrozka i jego wkład w rozwój badań nad studiami regionalnymi, zwłaszcza Indiami i regionem Azji Południowej.

Bogusław Mrozek 1930–2020

Życie Profesora Mrozka przypadło na bardzo ciekawy, ale i trudny, pełen wyzwań okres historyczny obejmujący dzieciństwo w Drugiej Rzeczypospolitej, okupację niemiecką, aktywność zawodową w PRL i na początku Trzeciej Rzeczypospolitej.

Oto podstawowe fakty naukowego życiorysu Profesora Mrozka³, który urodził się w 1930 r. w Poznaniu w rodzinie inteligencji urzędniczej. Po zakończeniu wojny przeniósł się do Warszawy, gdzie w 1949 r. podjął studia w Akademii Nauk Politycznych, przekształconej wkrótce w Szkołę Główną Służby Zagranicznej – SGSZ. Zarówno Szkoła Główna, jak i wcześniej Akademia były absolutnym wyjątkiem w historii szkolnictwa wyższego w Polsce, a także badań w dziedzinie nauki o polityce i stosunkach międzynarodowych. Akademia Nauk Politycznych, ulokowana w nowym budynku przy ulicy Wawelskiej (obecnie siedziba Krajowej Szkoły Administracji Publicznej), powstała w 1939 r. z przekształcenia utworzonej w 1915 r. Szkoły Nauk Politycznych. Przed wojną była to największa uczelnia prywatna w Polsce, w której studiowało 1750 studentów⁴. W 1950 r. Akademia Nauk Politycznych została przekształcona w SGSZ, w której istniały trzy Wydziały: Dyplomatyczno-Konsularny, Handlu Zagranicznego i Społeczno-Polityczny. Uczelnia ta oferowała wielodyscyplinarny program w dziedzinie kształcenia stosunków międzynarodowych. Została rozwiązana w 1961 r. poprzez przeniesienie do Szkoły Głównej Planowania i Statystyki – SGPiS (obecnie SGH).

Profesor Mrozek ukończył studia w SGSZ w 1953 r., otrzymując stopień magistra w zakresie historii stosunków międzynarodowych na podstawie pracy *Rozwój ruchu narodowyzwoleńczego w Indiach*. W tym samym roku został przyjęty na studia doktoranckie w Instytucie Nauk Społecznych PAN w katedrze Historii Powszechnej. Po ich zakończeniu w 1959 r. obronił pracę doktorską *Misja Cripsa w Indiach w 1942 roku*.

² Duncan Bell, „Writing the World: Disciplinarity and Beyond”, *International Affairs* 1 (2009): 5.

³ Zestawienie na podstawie Wiesław Dobrzycki, red. *Stosunki międzynarodowe i polityka wyzwania końca stulecia. Księga Jubileuszowa na 65-lecie Profesora Bogusława Mrozka* (Warszawa: Elipsa, 1995).

⁴ Jerzy Loth, red. *Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych. Monografia z okazji 50-lecia jej założenia 1915–1965* (Warszawa: PISM, 1968).

W 1962 r. została ona opublikowana przez Polski Instytut Spraw Międzynarodowych pt. *Dyplomacja brytyjska w Indiach: 1942*.

Z PISM prof. Mrozek związał się w 1957 r., a już w 1958 objął w nim funkcję kierownika Pracowni Krajów Azji i Afryki. Był to pierwszy w Polsce zespół naukowy, który podjął badania nad problematyką państw rozwijających się, jakie powstały w wyniku dekolonizacji w latach 50. i 60. Prof. Mrozek był pionierem badań ruchu państw niezaangażowanych oraz Indii, które były mu bliskie z racji osobistych zainteresowań. Należy jednak podkreślić, że ten kierunek był wspierany przez ówczesne władze, które po 1956 r. jednoznacznie nastawiły politykę zagraniczną na rozwijanie współpracy z państwami Południa. Wzorowym wręcz przykładem tej aktywności były bardzo dobre stosunki z Indiami, o czym zaświadczały wizyty oficjalne na wysokim szczeblu: Jawaharlala Nehru w Polsce w 1955 r., Józefa Cyrankiewicza w Indiach w 1957 r., przewodniczącego Rady Państwa PRL Aleksandra Zawadzkiego w 1961 r. w Indiach i Indiry Ghandi w Polsce w 1967 r.

Zwieńczeniem badań prof. Mrozka nad Indiami była rozprawa habilitacyjna *Powstanie Pakistanu w 1947 roku na tle rozwoju indyjskiego ruchu narodowyzwoleńczego po drugiej wojnie światowej*. Na jej podstawie uzyskał w 1964 r. stopień naukowy doktora habilitowanego. Kwerendę źródłową do tej pracy przeprowadzono w bibliotekach i archiwach indyjskich (półroczny pobyt w Indiach w 1963 r.), a także brytyjskich (Office Library w Londynie).

W latach 1966–1969 prof. Mrozek pracował w polskiej dyplomacji na stanowisku radcy politycznego Ambasady PRL w Indiach. Pobyt ten został wykorzystany dla prowadzenia dalszych badań nad problematyką Indii i regionu Azji, co w następnych latach zaowocowało nowymi publikacjami.

W 1969 r. w karierze naukowej Profesora Mrozka nastąpił zasadniczy zwrot w postaci podjęcia pracy na Uniwersytecie Warszawskim w utworzonym w 1967 r. Instytucie Nauk Politycznych. Stało się to z inicjatywy ówczesnego dyrektora tego Instytutu, wybitnego znawcy prawa międzynarodowego, prof. Remigiusza Bierzanka, który objął tę funkcję we wrześniu 1968 r. dzięki poparciu ówczesnego rektora UW Stanisława Turskiego⁵.

Objąwszy funkcję dyrektora INP, prof. Bierzanek starał się wzmocnić jego status uniwersyteckiej placówki badawczej i dydaktycznej. Zmodyfikowano w związku z tym program nauczania, zatrudniając do jego realizacji specjalistów z geografii, prawa, socjologii i ekonomii. Zdaniem byłego dziekana WDiNP Tadeusza Mołdawy wkładu profesora Bierzanka w rozwój Instytutu Nauk Politycznych nie sposób nie docenić. Podobnie jak nowo zatrudnionego wtedy prof. Mrozka w nadaniu nowych form organizacyjnych działalności naukowej i dydaktycznej nauk politycznych⁶. W ra-

⁵ Remigiusz Bierzanek, *Przez wiek XX. Wspomnienia i refleksje* (Warszawa: WSHP im. Ryszarda Łazarskiego, 2006), 474.

⁶ „Wystąpienie Dziekana Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW”, *Studia Politologiczne. Wydanie Specjalne* (1998): 14.

mach podjętych wtedy przez nich reform programu nauczania w INP problematyce międzynarodowej nadano wręcz wiodące znaczenie, wprowadzając takie przedmioty, jak: prawo międzynarodowe, międzynarodowe stosunki polityczne, międzynarodowe stosunki gospodarcze, historia zimnej wojny, oraz wykłady monograficzne, jak pokojowe rozwiązywanie sporów. Obydwaj profesorowie uruchomili też pierwsze seminaria doktorskie z zakresu stosunków międzynarodowych.

W 1971 r., kiedy prof. Mrozek objął funkcję dyrektora INP, problematyka międzynarodowa nabrała jeszcze większego znaczenia w działalności tego Instytutu. Zostali zatrudnieni prawnicy międzynarodowi, tacy jak: Kazimierz Równy, Janusz Gołębiowski (później profesor Uniwersytetu w Tokio i SGH) oraz Stanisław Pawlak (obecnie sędzia w Trybunale Prawa Morza). Utworzono również pierwszy w Polsce zakład o nazwie Współczesne Stosunki Międzynarodowe, którym kierował prof. Mrozek. Dzięki działaniom tych dwóch dyrektorów INP reprezentujących dziedzinę stosunków międzynarodowych, prof. R. Bierzanka (1968–1971) i prof. B. Mrozka (1971–1975) oraz podjętym przez nich reformom znacznie wzbogacono profil badawczy i dydaktyczny Instytutu i umocniono jego pozycję w środowisku akademickim UW.

W 1975 r. INP został rozwiązany i w to miejsce powstał Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, którego strukturę oparto na zakładach. Pierwszym dziekanem nowego wydziału został doc. Bronisław Gołębiowski.

Po roku funkcjonowania WDiNP zreformowano w ten sposób, że w miejsce dotychczasowych licznych zakładów utworzono trzy instytuty: Instytut Nauk Politycznych (przywrócony status), Instytut Dziennikarstwa (przywrócony status) oraz nową jednostkę organizacyjną – Instytut Stosunków Międzynarodowych, którego pierwszym dyrektorem został prof. Mrozek. Sprawował tę funkcję jeden rok akademicki 1976/1977 w związku z wyjazdem do pracy w ONZ. Po powrocie z tej misji w 1982 r. kierował Zakładem Historii Stosunków Międzynarodowych w ISM. W latach 1988–1990 został oddelegowany przez władze UW na stanowisko zastępcy dyrektora z ramienia UW Ośrodka Studiów Polskich (Polish Studies Center) w Indiana University. W 2000 r. prof. Mrozek przeszedł na emeryturę.

Prof. Mrozek wykształcił liczne grono magistrów i 17 doktorów. Oto wykaz tych, którzy w swojej działalności naukowej i zawodowej nawiązywali do problematyki azjatyckiej i państw rozwijających się:

1. Prof. Krzysztof Gawlikowski, w 1971 r. obronił pracę doktorską *Nowoczesny militarizm chiński. Jego geneza historyczna, funkcje i przemiany*. Od końca lat 90. XX w. związany z Uniwersytetem Humanistycznym SWPS, gdzie założył Centrum Cywilizacji Azji Wschodniej. Wybitny znawca cywilizacji i kultury Chin.
2. Prof. Tadeusz Iwiński, w 1973 r. obronił pracę doktorską *Polityka kolonialna Portugalii po II wojnie światowej*. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski. Po 1990 r. poseł na Sejm kilku kadencji. Po 2004 r. europoseł.
3. Dr Bogusław Zaleski, w 1977 r. obronił pracę doktorską *Indyjsko-pakistański spór o Kaszmir: analiza możliwości i ograniczeń rozwiązywania konfliktów*

- postkolonialnych przez organizacje międzynarodowe*. Prodziekan WDiNP 1981–1983. Wicedyrektor ISM w latach 1991–1995. W latach 1995–1998 dyrektor generalny i szef gabinetu politycznego premiera RP. W latach 2002–2005 podsekretarz stanu MSZ odpowiedzialny za kontakty z państwami rozwijającymi się.
4. Dr hab. Jakub Zajączkowski, w 2002 r. obronił pracę magisterską przygotowaną pod kierunkiem prof. B. Mrozka, która została opublikowana jako monografia pt. *Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych*, Wyd. Aspra-JR, Warszawa 2006. Autor książki *Indie w stosunkach międzynarodowych* (Warszawa 2008, Wydawnictwo Naukowe Scholar). W latach 2012–2016 wicedyrektor, a w latach 2016–2019 dyrektor Instytutu Stosunków Międzynarodowych. Aktualnie kierownik Katedry Studiów Regionalnych i Globalnych. W 2009 r. uzyskał grant Komisji Europejskiej Centre for Contemporary India Research and Studies.
  5. Dr hab. Kamil Zajączkowski, w 2002 r. obronił pracę magisterską przygotowaną pod kierunkiem prof. B. Mrozka na temat Parlamentu Europejskiego w systemie instytucjonalnym UE. Autor licznych publikacji na temat relacji UE z Afryką Subsaharyjską. W latach 2016–2020 wicedyrektor, a od 2020 r. dyrektor Centrum Europejskiego UW.
  6. Prof. dr hab. Dariusz Milczarek, jest autorem zarówno pracy magisterskiej *Geopolityczne uwarunkowania powstania Republiki Bangladesz*, jak i pracy doktorskiej *Transfer uzbrojenia jako instrument polityki zagranicznej USA*, przygotowywanych pod kierunkiem prof. B. Mrozka. Prof. Milczarek był w latach 1995–2005 wicedyrektorem, a od 2006 do 2016 r. dyrektorem Centrum Europejskiego UW.

Badania stosunków międzynarodowych w Polsce w latach 1957–1976

Czas naukowej aktywności prof. Mrozka przypada na lata 1957–1976. Jej obiektywna ocena wymaga kontekstualizacji, tj. uwzględnienia polityczno-ideologicznych i instytucjonalnych uwarunkowań badań stosunków międzynarodowych w PRL w tym okresie. To one sprawiły, że wspianały i liczący się w skali międzynarodowej dorobek polskich uczonych w badaniu stosunków międzynarodowych okresu międzywojennego realizowany pod auspicjami Konferencji Wyższych Studiów Międzynarodowych (ang. International Studies Conference – ISC)⁷ został całkowicie odrzucony i zapomniany po drugiej wojnie światowej.

Co prawda jeszcze w 1947 r. Ludwik Erlich, aktywny uczestnik konferencji organizowanych przez ISC, opublikował innowacyjną monografię *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, ale jak podaje Tomasz Pugaciewicz, wkrótce została

---

⁷ Edward Halizak, „Udział Polski w pracach Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelktualnej i Konferencji Wyższych Studiów Międzynarodowych w okresie międzywojennym”. W: Edward Halizak et al., red., *Polska w instytucjach międzynarodowych 2018–2018* (Warszawa: Wydawnictwo NCN, 2019), 57–81.

ona wycofana z obiegu naukowego⁸. Do końca PRL w badaniach stosunków międzynarodowych nie była uwzględniana.

Badania stosunków międzynarodowych w PRL zostały wznowione dopiero w 1964 r. z inicjatywy Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych. 16 grudnia tego roku redakcja czasopisma *Sprawy Międzynarodowe* zorganizowała dyskusję na temat teorii stosunków międzynarodowych. Jej inicjatorem był Longin Pastusiak, który wystąpił z referatem *Teoria stosunków międzynarodowych w Stanach Zjednoczonych*. Przypomnieć należy, że stało się to wkrótce po jego powrocie ze studiów w USA, które ukończył na Uniwersytecie Wirginia, uzyskując dyplom magistra w zakresie stosunków międzynarodowych. Był stypendystą Fundacji Forda, która od 1957 r. organizowała za zgodą ówczesnych władz PRL pobyty studyjne dla młodych pracowników nauki w USA⁹.

Referat prof. Pastusiaka został opublikowany w *Sprawach Międzynarodowych* w 1965 r.¹⁰ Wkrótce potem zamieścił on artykuł o dorobku naukowym amerykańskiego badacza Quincy'ego Wrighta¹¹. Publikacja tych dwóch tekstów była punktem zwrotnym w badaniach stosunków międzynarodowych w okresie PRL, o czym przesądzą następujące względy:

Po pierwsze, zapoznawały one środowisko naukowe w Polsce z dorobkiem naukowym amerykańskich badaczy, takich jak Stanley Hoffmann, Morton Kaplan i przede wszystkim Quincy Wright, którego monografia z 1955 r. *The Study of International Relations* o badaniu stosunków międzynarodowych wyznacza nadal naukowe standardy badań w tej dziedzinie.

Po drugie, ukazywały znaczenie teorii i teoretyzowania w badaniach stosunków międzynarodowych.

Po trzecie, po raz pierwszy podnosiły problem dyscyplinarności nauki o stosunkach międzynarodowych na podstawie takich kryteriów, jak przedmiot dyscypliny i metody badań.

Po czwarte, same w sobie są świadectwem epoki i doskonałą ilustracją tego, jak zachodni dorobek intelektualny był przyjmowany w ówczesnie obowiązujących realiach i kontekście politycznym.

W listopadzie 1967 r., w 20. rocznicę powstania PISM, zorganizowano konferencję naukową poświęconą przedmiotowi i metodologii badań nad stosunkami międzynarodowymi. Było to znaczące naukowe przedsięwzięcie, biorąc pod uwagę

---

⁸ Tomasz Pugaciewicz, „Nauka o stosunkach międzynarodowych w koncepcji Ludwika Erlicha”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations* 1 (2018): 231–266.

⁹ Edward Haliżak, „Polsko-amerykańska współpraca naukowo-techniczna”, *Sprawy Międzynarodowe* 3 (1986): 27–39.

¹⁰ Longin Pastusiak, „Teoria stosunków międzynarodowych w Stanach Zjednoczonych”, *Sprawy Międzynarodowe* 2 (1965): 145–157.

¹¹ Idem, „O teorii stosunków międzynarodowych Profesora Quincy Wrighta”, *Sprawy Międzynarodowe* 3 (1965): 94–99.

poruszaną problematykę oraz skład uczestników krajowych i zagranicznych. Referaty wprowadzające wygłosili: dyrektor PISM, dr Adam Kruczkowski: *O przedmiocie badań współczesnych stosunków międzynarodowych*, oraz dyrektor Instytutu Zachodniego, prof. Władysław Markiewicz: *Problemy metodologiczne nauki o stosunkach międzynarodowych*.

Materiały z tej przełomowej konferencji były systematycznie publikowane w miesięczniku *Sprawy Międzynarodowe* w kolejnych numerach 1–6 w 1968 r. Są one bezcennym źródłem historiograficznych badań stosunków międzynarodowych w Polsce w okresie „realnego socjalizmu”, czyli tego, jak ówczesnie pojmowano przedmiot, teorię i metodologię NoSM (Nauka o Stosunkach Międzynarodowych). Oto przegląd najbardziej istotnych problemów, które podnoszono w tych artykułach.

Tak więc Leszek Cyrzyk w sprawozdaniu z konferencji zatytułowanym „Badania nad stosunkami międzynarodowymi. Przedmiot i metodologia” zwrócił uwagę na fakt, iż uczestnicy dyskusji podkreślali, że nauka o stosunkach międzynarodowych ma wszelkie dane, aby uformować się w odrębną dziedzinę nauki. Wymaga to ustalenia jej przedmiotu i wypracowania metodologii. Wskazywano na użyteczność materializmu historycznego, pragmatyzmu i wielodyscyplinarności jako metod ich badania¹².

Kolejny materiał z konferencji, na który warto zwrócić uwagę, został opublikowany przez Jerzego Sztuckiego. Podjął on problem granic obszaru badawczego dyscypliny z punktu widzenia kryteriów przedmiotowych i podmiotowych. Jako pierwszy zadał pytanie, czy nauka o stosunkach międzynarodowych obejmuje także sferę stosunków wewnątrz państwa. Zauważył, że nie sposób jednoznacznie ustalić granicę NoSM i dlatego dyskusja, czy jest ona odrębną dyscypliną, czy też częścią składową nauk politycznych, jest bezcelowa, ponieważ jest ona nauką nadrzędną, niejako „globalną”, a wszystkie inne nauki społeczne – naukami pomocniczymi wobec niej¹³. Interesujące, że pół wieku później podobnie brzmiącą koncepcję dyscypliny sformułowali Mathias Albert i Barry Buzan, pisząc, iż NoSM w szerokim tego słowa znaczeniu jest dyscypliną imperialną, która kolonizuje i integruje pozostałe nauki społeczne i historię¹⁴.

Inny innowacyjny pokonferencyjny artykuł autorstwa czeskiego badacza Aleksandra Orta nosił tytuł „Czy wiedza o stosunkach międzynarodowych jest nauką?”. Podjęto w nim problem wielodyscyplinarnego charakteru NoSM. Jego autor sformułował stanowczy pogląd, że wiedzy o stosunkach międzynarodowych nie można podporządkować żadnej z nauk społecznych, ponieważ ma ona samoistny i jasno wytyczony przedmiot studiów¹⁵.

¹² Leszek Cyrzyk, „Badania nad stosunkami międzynarodowymi. Przedmiot i metodologia”, *Sprawy Międzynarodowe* 1 (1968): 107–113.

¹³ Jerzy Sztucki, „Stosunki międzynarodowe. Podmioty i zakres”, *Sprawy Międzynarodowe* 3 (1968): 113–119.

¹⁴ Mathias Albert, Barry Buzan, „On the Subject Matter of International Relations”, *Review of International Studies* 43 (2017): 902.

¹⁵ Aleksander Ort, „Czy wiedza o stosunkach międzynarodowych jest nauką?”, *Sprawy Międzynarodowe* 4 (1968): 98–105.

Interesujące pod względem poznawczym badania stosunków międzynarodowych zapoczątkowane konferencją PISM z 1967 r. nie były kontynuowane i w następnych latach nie odwoływano się do nich. Postawione tam pytania i problemy badawcze oraz zaprezentowane konceptualizacje nie doczekały się kontynuacji w latach 70. Polityczny zwrot w postaci tzw. wydarzeń marcowych był szkodliwy nie tylko dla polskiej kultury, ale także dla nauk społecznych obejmujących badania stosunków międzynarodowych. Odtąd były one realizowane indywidualnie przez nielicznych badaczy, których publikacje zapisały się w polskiej historiografii badań stosunków międzynarodowych. Oto one:

1. Remigiusz Bierzanek, *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1972. Pierwszy w Polsce akademicki podręcznik stosunków międzynarodowych, w którym przedstawiono koncepcję tej gałęzi nauki. Interesująca praca naukowa, którą cechuje naukowy obiektywizm i intelektualna uczciwość.
2. Joachim Kondziela, *Badania nad pokojem. Teoria i jej zastosowanie*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych CHSS, Warszawa 1974. Biorąc pod uwagę polityczny kontekst, monografia ta wyróżniała się naukowym, a nie ideologicznym podejściem do badania pokoju; autor ujmował je jako najważniejszy przedmiot NoSM, która według niego ma charakter nauki stosowanej. To pierwsza publikacja w Polsce, w której tak jednoznacznie odwołano się do kryteriów metodologii nauk społecznych w badaniu stosunków międzynarodowych.
3. Jerzy J. Wiatr, „A Sociological Perspective in the Study of International Relations”, *International Social Science Journal* 1974, nr 1. Inspirująca zagraniczna publikacja o zaletach socjologicznej metody w badaniu stosunków międzynarodowych.
4. Longin Pastusiak, *Komputery i polityka. Szkice o teoretycznych i metodologicznych zagadnieniach stosunków międzynarodowych*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975. Monografia ewenement, w której zaproponowano koncepcję obszaru badawczego, nawiązując do konferencji PISM z 1967 r. W PRL zepchnięta na margines ze względu na odwoływanie się do amerykańskiego dorobku teoretycznego i metod ilościowych.

W latach 70. badania stosunków międzynarodowych przybrały nową formę, ponieważ zaczęły być realizowane w ramach Centralnego Programu Badawczego o nazwie „Międzyresortowa Naukowo-Badawcza Grupa Tematyczna MR.III.5.7.”. Było to racjonalne rozwiązanie mające związek z zadeklarowaną polityką otwarcia na świat ekipy Edwarda Gierka, co stwarzało zapotrzebowanie na wiedzę o stosunkach międzynarodowych. Program ten był koordynowany przez PISM, a jego celem było rozwijanie nauki stosunków międzynarodowych zgodnie z realizowanym w tamtym okresie podejściem ideologicznym¹⁶.

---

¹⁶ Janusz Symonides, Edward Pałyga, red., *Marxistowska nauka stosunków międzynarodowych* (Warszawa: Centralny Ośrodek Metodologiczny Nauk Politycznych, 1979).

Najważniejszą jednak dziedziną badań stosunków międzynarodowych w okresie PRL były studia regionalne, tj. badanie polityki zagranicznej postkolonialnych państw Południa oraz stosunków międzynarodowych w regionach Azji, Bliskiego Wschodu i Afryki. Przesądziły o tym uwarunkowania doktrynalne, ponieważ państwa realnego socjalizmu od 1956 r. uznały te kraje za swoich naturalnych sojuszników zasługujących na wsparcie polityczne i ekonomiczne. W wydanej w 1964 r. publikacji z okazji dwudziestolecia polityki zagranicznej PRL stosunkom z państwami rozwijającymi się poświęcono niemal połowę rozdziałów¹⁷.

W tych badaniach uprzywilejowaną rolę zajmowała Azja z racji powstania tam po drugiej wojnie światowej państw komunistycznych, takich jak: KRLD, CHRL i DRW (Wietnam Północny). PRL utrzymywała także bardzo dobre stosunki z państwami niezaangażowanymi, takimi jak Indie (trzykrotne wizyty na najwyższym szczeblu), Indonezja w okresie rządów Sukarno (1945–1965), a także z Pakistanem i Iranem. Potwierdzeniem wysokiej pozycji Polski w tym regionie był jej udział w Międzynarodowej Komisji Nadzoru Państw Neutralnych, utworzonej w 1953 r. w celu kontroli rozejmu na Półwyspie Koreańskim. W pierwszym składzie tej komisji znalazł się Leszek Kasprzyk, od 1982 r. w Instytucie Stosunków Międzynarodowych UW. Po konferencji w Genewie w 1954 r. Polska weszła także w skład Komisji Kontroli w Wietnamie. W jej pracach brał udział prof. Stanisław Pawlak, w Instytucie Stosunków Międzynarodowych od 1976 r.

Inspirowane potrzebami praktyki studia regionalne nad Azją w PRL były realizowane przez prawników międzynarodowych¹⁸, historyków¹⁹ oraz badaczy stosunków międzynarodowych wywodzących się spośród absolwentów Szkoły Głównej Służby Zagranicznej, takich jak prof. Bogusław Mrozek, którego należy uznać za prekursora azjatyckich studiów regionalnych w naszym kraju. W ramach tych ostatnich – co warto podkreślić – często odwoływano się do wielodyscyplinarnych ujęć.

Dorobek naukowy prof. Bogusława Mrozka

Dorobek naukowy prof. Mrozka powstał w latach 1956–1976. Biorąc pod uwagę kryteria ilościowe, obejmuje on dziewięć monografii, dziewięć rozdziałów w pracach zbiorowych i 37 artykułów opublikowanych w krajowych czasopismach naukowych, głównie w *Sprawach Międzynarodowych*. Jest on bardzo zróżnicowany ze względu na podejmowaną problematykę. Z historiograficznej perspektywy można wskazać na dwie podstawowe cechy dorobku prof. Mrozka.

---

¹⁷ *20 lat polityki zagranicznej Polski Ludowej* (Warszawa: PISM, 1964).

¹⁸ Manfred Lachs, *Zagadnienia prawne walki narodowyzwoleniczej* (Warszawa: PISM 1955); Lech Antonowicz, *Likwidacja kolonializmu ze stanowiska prawa międzynarodowego* (Warszawa: PWN, 1964).

¹⁹ Janusz Chmielewski et al., tłum., *Antologia literatury chińskiej* (Warszawa: PWN, 1956); Witold Rodziński, *Historia Chin* (Warszawa: PWN, 1958).

Po pierwsze, w jego dorobku naukowym dominuje problematyka Indii: polityka zagraniczna po uzyskaniu niepodległości, historia ruchu wyzwolenczego, system polityczny, biografia Mahatmy Ghandiego. Równie interesujące i pionierskie są publikacje poświęcone powstaniu Pakistanu i jego polityce zagranicznej. Metodologiczną podstawę swoich regionalnych badań azjatyckich zawarł w artykule „Orientalistyka a nauki polityczne w świetle problematyki badawczej podkontynentu indyjskiego” zamieszczonym w 1973 r. na łamach czasopisma *Przegląd Orientalistyczny*. Jego wartość poznawcza polega na ukazaniu zalet wielodyscyplinarnych ujęć (kultura i nauka o polityce) w azjatyckich studiach regionalnych. Z racji historycznego wykształcenia wszystkie jego publikacje charakteryzuje opis faktograficzny, ale oparty na rzetelnej kwerendzie źródłowej. Dzięki doskonałej znajomości języka angielskiego oraz zagranicznym pobytom baza bibliograficzna jego prac oparta jest na dokumentach i opracowaniach anglojęzycznych – co w tamtym okresie nie było powszechną regułą prac badawczych w naukach społecznych.

Po drugie, profesor B. Mrozek, obok podkreślania znaczenia uwarunkowań kulturowo-cywilizacyjnych i historycznych regionu Azji Południowej, uwypuklał także rolę ruchów narodowyzwolenczych w tamtym okresie. Ten motyw przewija się we wszystkich publikacjach profesora B. Mrozka na temat Indii, Azji Południowej i Azji Południowo-Wschodniej. Przyjęcie takiej konwencji badań samo w sobie jest interesujące w historiograficznym rozumieniu, ponieważ umożliwia rekonstrukcję specyfiki dyskursu o ówczesnej rzeczywistości międzynarodowej.

Dokonując oceny wartości dorobku naukowego profesora B. Mrozka, należy podkreślić, że wniosek o jego dezaktualizacji byłby nieuprawniony. W najważniejszych swych monografiach stosuje rzetelną metodę historyczną opartą na solidnej kwerendzie źródeł. Solidność warsztatu naukowego przejawia się w wykorzystaniu bogatej bazy źródłowej (dokumenty, przemówienia, artykuły prasowe) pochodzenia indyjskiego i brytyjskiego. W tym kontekście należy podkreślić fakt minimalnego udziału literatury i źródeł radzieckich – co było wtedy dominującą postawą wśród badaczy nauk społecznych. Wykorzystanie oryginalnych źródeł przekładało się na wiarygodność opisu. Taki charakter mają wydane przez PISM prace: *Zarys polityki zagranicznej Indii w latach 1966–1967*, Warszawa 1970; *Polityka Wielkiej Brytanii w Azji po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1970. Mając na uwadze fakt, że postęp naukowy w naukach społecznych przejawia się m.in. w kumulacji wiedzy, to te publikacje przyczyniły się do postępu w poznawaniu w naszym kraju złożonych procesów dekolonizacji w Azji, a zwłaszcza na subkontynencie indyjskim, po drugiej wojnie światowej.

Niewątpliwą zaletą dorobku prof. Mrozka jest jego oryginalność rozumiana jako rozwijanie nowych obszarów badań. Prof. Mrozek był pionierem nowoczesnych i wielodyscyplinarnych badań nad studiami regionalnymi, zwłaszcza Indiami, regionem Azji Południowej i Południowo-Wschodniej. W publikacjach odwoływał się do historii państw regionu, historii idei, programów politycznych, czynników ekonomicznych.

Jego badania na ten temat, zapoczątkowane w 1956 r., wpisywały się w klasyczny schemat studiów regionalnych w nauce o stosunkach międzynarodowych²⁰. Był pierwszym w Polsce badaczem, który zidentyfikował stosunki międzynarodowe w regionie Azji Południowej w licznych artykułach poświęconych polityce zagranicznej Indii („Współczesny neutralizm indyjski”, *Sprawy Międzynarodowe* 1964, nr 1); Pakistanu („Polityka zagraniczna Pakistanu”, *Sprawy Międzynarodowe* 1965, nr 7–8) oraz Bangladeszu („Indie, Pakistan i powstanie Bangladeszu”, *Studia Nauk Politycznych* 1972, nr 2, 3). Wszystkie te publikacje pozwalają uznać go przede wszystkim za prekursora badań nad współczesnymi Indiami. Odegrał również rolę w popularyzacji problematyki tego państwa, publikując w 1971 r. książkę *Indie współczesne* (Wydawnictwo Omega) oraz w 1977 r. biografię Mahatmy Ghandiego, która do tej pory pozostaje jedynym źródłem biograficznym o tym polityku w naszym kraju.

Oceniając z dzisiejszej perspektywy dorobek prof. Mrozka, można powiedzieć, że jego największą wartość dodaną stanowi ukazanie historycznego kontekstu formowania się państw regionu Azji Południowej i Południowo-Wschodniej tuż po zakończeniu ery kolonialnej. To kryterium najlepiej spełniają dwie najlepsze w sensie poznawczym monografie jego autorstwa: *Historia najnowsza Azji Południowo-Wschodniej 1917–1970* (Warszawa: KiW, 1973) oraz *Indie. Pakistan. Bangladesz. Studia historyczno-polityczne* (Warszawa: PWN, 1976). Jest to jedyna w naszym kraju monografia poświęcona powstaniu Pakistanu. Wartość tych publikacji polega na tym, że do dzisiaj utrzymują wartość poznawczą z punktu widzenia identyfikacji procesów historycznych w tamtych regionach i z powodzeniem mogą być użytecznym źródłem dla dalszych badań oraz służyć jako podręczniki do studiowania historii stosunków międzynarodowych na tamtym obszarze.

Znaczenie badań prof. Mrozka polega także na tym, że stały się one inspiracją do ich kontynuacji w środowisku badaczy Instytutu Stosunków Międzynarodowych²¹, których efektem było utworzenie w 2010 r. przez dr. hab. Jakuba Zajączkowskiego Centrum Badań nad Współczesnymi Indiami w ramach uzyskanego grantu Komisji UE. Z jego inicjatywy powołano specjalność dydaktyczną w ramach kierunku stosunki międzynarodowe o nazwie „Polityka i biznes Indii” oraz wydano publikację o międzynarodowym zasięgu zredagowaną przez J. Zajączkowskiego, Jivantę Schottli i Manisha Thapę *India in Contemporary World: Politics, Economy and International Relations*, Routledge, London–New York–New Delhi 2014. Współpracę z uczelniami azjatyckimi, w tym indyjskimi, zacieśniano także w ramach kolejnych grantów krajowych i UE, tj.: grantów MSZ, których rezultatem było utworzenie Centrów Studiów nad Polską i Europą Środkową na uniwersytetach azjatyckich, w tym indyjskich, m.in. w Manipal University i University of Calcutta, oraz od 2017 r. grantu UE Horyzont

²⁰ Zob. interesujące opracowanie *Stosunki międzynarodowe w Azji po II wojnie światowej* (Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyczny Nauk Politycznych, 1972).

²¹ Zob. Jakub Zajączkowski, *Indie w stosunkach międzynarodowych* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2008).

2020 nt. Explaining Global India: a multi-sectoral PhD training programme analysing the emergence of India as a global actor.

Podsumowując, należy podkreślić, że w historii Instytutu Nauk Politycznych UW, Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW oraz Instytutu Stosunków Międzynarodowych prof. Mrozek odegrał ważną rolę w ich organizacji i kształtowaniu profilu badawczo-dydaktycznego. Sprawując w nich w latach 1969–1977 funkcje kierownicze, przyczynił się do ukształtowania ich dydaktycznej i naukowej tożsamości. Odegrał pionierską wręcz rolę w rozwoju dydaktyki stosunków międzynarodowych oraz problematyki azjatyckiej i studiów regionalnych. To dzięki niemu w ramach kierunku nauki polityczne na początku lat 70. uruchomiono takie kursy, jak: międzynarodowe stosunki polityczne, współczesne problemy polityczne świata, historię Azji Południowej i Południowo-Wschodniej. Prowadzone przez niego seminaria magisterskie i doktorskie poświęcone problematyce azjatyckiej cieszyły się wielką popularnością wśród studentów i przyczyniły się do wykształcenia wielu specjalistów tego regionu.

Dorobek naukowy, dydaktyczny i organizacyjny prof. Bogusława Mrozka czyni z niego historyczną postać, która w pełni zasługuje na poczesne miejsce w zbiorowej i instytucjonalnej pamięci badaczy stosunków międzynarodowych i regionalnych studiów azjatyckich w naszym kraju. Jego wkładu w tworzenie epistemicznej wspólnoty badaczy tej dyscypliny nie sposób nie docenić.

On the Historiography of International Relations Research in Poland. Ad Memoriam Professor Bogusław Mrozek

The main objective of the article is to present the academic, didactic and organisational achievements of Professor Bogusław Mrozek (1930-2020), the pioneer of regional studies and research on India and the South Asia region in Poland. It should also be pointed out that he was a co-founder and the first director of the Institute of International Relations in the years 1976–1977. A proper assessment of the output of any researcher does not boil down only to a conventional summary of academic achievements, but first of all requires presentation of the historical context of its formation. This includes not only political and ideological circumstances, but primarily the state of academic discourse in a given period of time. With this in mind, the paper will first attempt to identify the status of international relations research in Poland in the years 1957–1977 and then the academic activity of Professor B. Mrozek. Mrozek.

Keywords: international relations, historiography, developing countries, India, Pakistan, South Asia, Bogusław Mrozek, Remigiusz Bierzanek.